

➤ Virolainen näytelmä Suomessa vuoteen 1944

—

Mikko-Olavi Seppälä

K

—

irjallisuudentutkimuksessa virolais-suomalaisia kirjallisia suhteita 1900-luvun alkupuoliskolla on käsitelty painetun kirjallisuuden ja sen vastaanoton (Kuldsepp 1977; Mallene ja Laitinen [toim.] 1996; Varpio 2007; Möldre 2012) sekä yksittäisten kirjailijoiden näkökulmasta (esim. Laitinen 1995; Salokannel 2017). Koska näytelmäkirjallisuus on pääasiassa painamatonta kirjallisuutta, se on jäänyt vähälle huomiolle tässä tutkimusotteessa. Laaja *Suomennoskirjallisuuden historia 1–2* käsittelee näytelmiä vain hyvin suppeana ja ohuena katsauksena, jossa paneudutaan lähinnä Suomalaisen Teatterin ohjelmistoihin vuosina 1872–1905. Katsaus sisältää kuitenkin osuvan huomion, jonka mukaan teatteri oli 1930-luvulla suomennoskirjallisuutta avoimempi järjestelmä. (Aaltonen ja Jänis 2007, 273). Toivo Kuldsepp (1986) on tarkastellut virolaisten näytelmien ja näytelmäkirjailijoiden vastaanottoa Suomessa, mutta esittävä teatteri on jäänyt ilman systemaattista käsittelyä. Virolais-suomalaisia teatteriyhteyksiä on Viron näkökulmasta tutkinut Lea Tormis (1978; 1995). Hella Wuolijoen näytelmien esityksiä Suomessa on tutkinut Pirkko Koski (2000), ja Hugo Raudseppin näytelmien esityksiä Suomessa on tutkinut pro gradussaan Eila Svahnback (1978).

Kirjallisten suhteiden vertaileva tutkimus on paljastanut epäsuhdan: suomalaisella kirjallisuudella oli 1900-luvun alkupuoliskolla hyvä menekki Virossa, kun taas virolaista kirjallisuutta ei samassa laajuudessa käännetty saati ostettu Suomessa. Nimekkeissä vuosien 1920–1940 ero on kymmenkertainen. Suhdeluku näyttää pätevän myös painetuissa näytelmissä: suomalaisten näytelmien vironnoksia ennen vuotta 1944 on listattu kaksikymmentäkuusi nimekettä (Mallene ja Laitinen [toim.] 1996), kun virolaisten näytelmien painettuja suomennoksia vastaavalta ajalta oli vain muutama (*Eestiläisen* 1936). Vastaava asetelma näkyy laajemminkin maiden välisissä suhteissa: virolaiset seurasivat Suomen oloja, kun suomalaiset suuntautuivat enemmän Skandinavian ja Saksan puoleen ja suhtautuivat verraten välinpitämättömästi Viroon (Alenius 1997; Karjahärm 1997). Tilanne muuttui Suomenkin osalta 1930-luvun loppua kohti, kun suomenkielisen sivistyneistön piirissä virinnyt heimoaate levisi entistä laajemmalle. Suomen ja Viron kulttuurinen lähentäminen kytkeytyi turvallisuuspoliittisiin päämääriin. Virallinen kulttuuriyhteistyösopimus Suomen, Viron ja Unkarin kesken solmittiin vuoden 1937 lopulla (Ylönen 1997; Rausmaa 2007, 19–22).

Tärkeä kirjallisuuden ja näytelmien kääntämiseen vaikuttanut tekijä oli tekijänoikeudet kansainvälisesti tunnustava Bernin sopimus, joka tuli voimaan Virossa vuonna 1927 (Möldre 2012, 96) ja Suomessa vuonna 1928. Näytelmätoimistot vahvistivat asemiaan ulkomaisten näytelmien välittäjinä ja niiden käännösten ja esitysten valvojina. Ne näytelmät, jotka oli käännetty ja joita oli esitetty ennen sopimuksen ratifioimista, jäivät tekijänoikeuslain ulkopuolelle eli niitä sai edelleen esittää ilman tekijänpalkkioiden tilittämistä. (Seppälä 2016). Niinpä

esimerkiksi Artturi Järviluoma (1902 asti Jernström, 1879–1942) haikaili turhaan tilityksiä Virossa suositusta näytelmästään *Pohjalaisia* (1914) (Häggman 2017).

Suomen ja Viron yhteisiä kirjailijoita olivat suomalaissyntyinen Aino Kallas (1878–1956) ja virolaissyntyinen Hella Wuolijoki (1908 asti Ella Maria Murrik, 1886–1954). Heidän kohdallaan määrittelen virolaisiksi ne näytelmät, jotka on kirjoitettu viroksi. Kallas kirjoitti teoksensa suomeksi, Wuolijoki vaihtoi virosta suomeen 1930-luvulla. (Vuorikuru 2017; Koski 2000.) Mukana tarkastelussa ovat siten Wuolijoen viroksi kirjoittamat ja Virossa kantaesityksensä saaneet näytelmät, jotka esitettiin myös Suomessa.

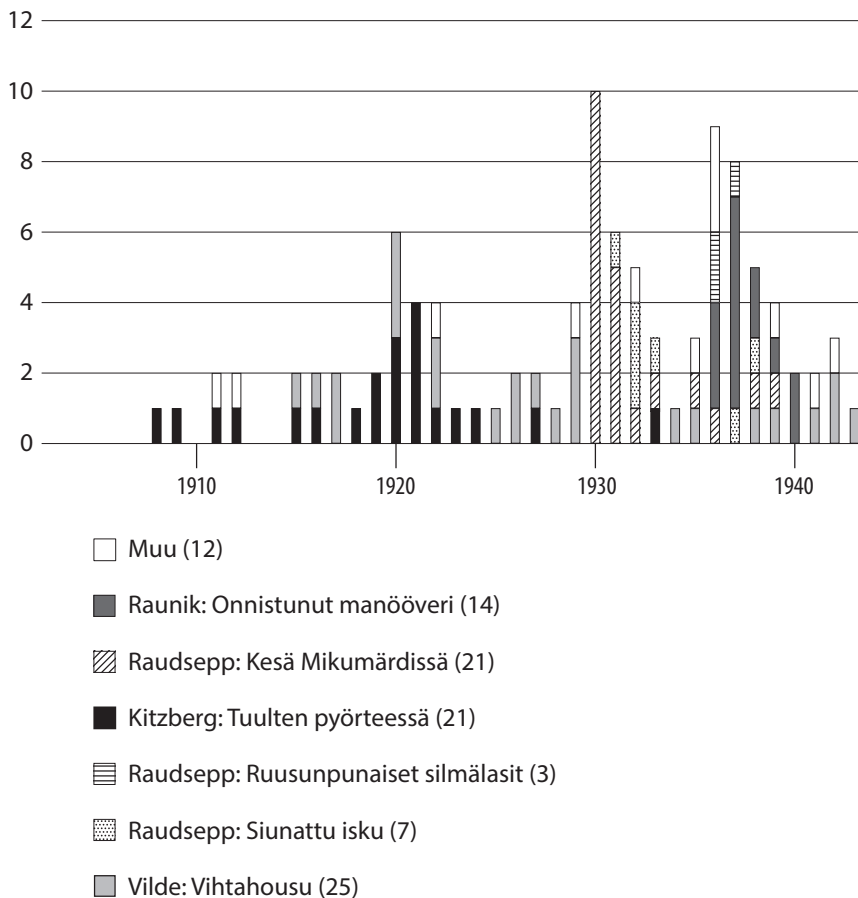
Artikkelissa ei käsitellä virolaisten teattereiden vierailuesityksiä Suomessa, mutta mainittakoon, että Suomen Kansallisteatterissa nähtiin vuonna 1935 Eesti Draamastuudio -teatterin esityksenä Raudseppin *Mikumärdi* (*Kesä Mikumärdissä*) sekä vuonna 1937 Estonia-teatterin esityksenä August Kitzbergin (1855–1927) *Püve talus* (*Pyven talossa*). Systemaattisen käsittelyn ulkopuolelle jätetään Suomen ja Viron teatterisuhteiden kokonaisuus, johon liittyi vierailuesitysten lisäksi myös näyttelijävaihtoa Suomenlahden molemmin puolin (Tormis 1978). Etenkin Helsingin ja Tallinnan teattereiden välillä oli ajoittaista yhteistoimintaa 1910-luvun alusta alkaen. Suomalainen näyttelijä Hilma Rantanen (1875–1943) liittyi 1910-luvulla Estonia-teatterin henkilökuntaan ja esiintyi viroksi (Ruoppa 2015). Virolainen näyttelijä Liina Reiman (1891–1961) vieraili 1920- ja 1930-luvulla peräti kymmenessä suomalaisteatterissa viroksi ja suomeksi esiintyen (Hyvönen 2002).

Mitä näytelmiä Suomessa esitettiin

Olen selvittänyt virolaisten näytelmien esittämisen suomalaisissa teattereissa käyttämällä lähdeaineistona Kansalliskirjaston suomalaisen lehdistön digitoitua tietokantaa ja suomalaisten teattereiden painettuja historiikkeja. Teatterin tiedotuskeskuksen Ilona-tietokanta on systemaattinen vain niiden tietojen osalta, joita valtionapua nauttivat teatterit 1940-luvulta lähtien ovat lähettäneet Suomen teatterijärjestöjen keskusliitolle, joten se ei ole luotettava lähde tutkittaessa varhaisempien aikojen esitystoimintaa.

Selvityksen tuloksena olen todentanut vuosilta 1908–1944 kaikkiaan 103 suomalaista teatterituotantoa, jotka perustuivat kaikkiaan viiteentoista virolaiseen näytelmään. Tuotantoja esittivät ammattimaiset ja ammattijohtoiset teatterit, jotka tiedottivat näytännöistään sanomalehdissä. Oheinen kaavio esittää virolaisnäytelmien tuotantojen lukumäärän suomalaisissa teattereissa vuosittain ja näytelmittäin tarkasteltuna. Yksittäisten tuotantojen esitysmäärät eivät käy ilmi kaaviosta, enkä ole niitä jokaisesta tuotannosta kyennyt täsmällisesti määrittämään. Tuotantojen lukumäärä on kuitenkin sängen hyvä indikaattori näytelmän yleisömenestykselle.

Violaisnäytelmien tuotannot Suomessa 1900–1944

Kaavio 1: Virolaisnäytelmien tuotantojen lukumäärä suomalaisissa teattereissa

Ensimmäinen suosiopeikki erottuu vuosina 1920–1922, jolloin suomalaisteattereissa esitettiin neljätoista virolaisnäytelmän tuotantoa. Yllätys ei ole, että 1930-luku näyttöytyy virolaisen näytelmän menekkiaikana: tuolloin esitettiin hieman yli puolet tuotannoista (55 kpl) ja peräti kaksi kolmasosaa (9 kpl) näytelmien kantaesityksistä. Suomalais-virolaisten suhteiden jäätyminen ja aallonpohja vuonna 1934 näkyy myös teatteritilastossa ainoastaan yhtenä teatterituotantona.

Yksittäisistä teoksista suosikeiksi osoittautuivat Eduard Vilden (1865–1933) *Vihtahousu* (25 tuotantoa), Kitzbergin *Tuulten pyörteessä* (21 tuotantoa), Raudseppin *Kesä Mikumärdissä* (21 tuotantoa) ja *Siunattu isku* (7 tuotantoa) sekä R. Raunikin (oik. Voldemar Pölder, 1903–1984) *Onnistunut manööveri* (14 tuotantoa). Pariin kolmeen tuotantoon ylsivät vuoteen 1944 mennessä Raudseppin komediat *Ruusunpunaiset silmälasit* sekä *Vetelys*, joista viimeksi mainitun suosio

suomalaisteattereissa jatkui sodan jälkeen, sekä Pear Luiden (oik. Bernard Kangerman, 1907–1935) laulunäytelmä *Naapurin Mari*. Paul Pinnan (1884–1949) *Tasaajia* (1911) esitti kaksi teatteria huonolla menestyksellä. Miltei puolet näytelmistä (6 kpl) jäi yhteen tuotantoon, toisin sanoen niitä esitti vain yksi teatteri. Tällaisia olivat Wuolijoen *Talon lapset* (1912) ja Koidula (1936), Kitzbergin *Kirottu talo* (1929), Mait Metsanurkin (oik. Eduard Hubel, 1879–1957) *Syrjäkaupunkilaisien sanomalehtiin* (1932), Elmo Ellorin (oik. Elmo Ploom, 1907–1986) *Kesävieraita Nahkahiiren talossa* (1936) sekä Oskar Lutsin (1887–1953) *Takapihalla* (1939).

Suomen teattereissa esitetyistä näytelmistä painettuna ilmestyi ainoastaan Vilden *Vihtahousu*, josta otettiin kolme painosta vuosina 1915 ja 1922 (Kustannusyhtiö Kirja) sekä 1936 (WSOY). Muut näytelmät löysivät tiensä näyttämöille käsikirjoituksina.

Kulttuurinvälittäjien merkitys

Suomessa ulkomaista teatteriohjelmistoa välittivät vanhastaan suomentajat, jotka toimivat itsenäisesti ja omalla riskillä, sekä teatterit, jotka tilasivat suomennoksen ohjelmistoon valitusta näytelmästä. Painettuun kirjallisuuteen verrattuna näytelmien välittäminen oli edullista. Suomennosten laatiminen kävi verrattain nopeasti; teatterit harkitsivat sitten kukin kohdallaan, ottavatko teoksen ohjelmistoon ja samalla näyttämöllepanon taloudellisen riskin kantaakseen. Suomennettu näytelmä tosin saattoi jäädä esittämättä ja siten piiloon. (Seppälä 2010, 277–283).

Virolaisten näytelmien Suomeen tuloon vaikutti yhtäältä suomalaisten teattereiden tarve saada näyttämökelpoisia teoksia ohjelmistoonsa ja toisaalta kulttuurinvälittäjä-yksilöiden pyrkimykset lisätä Suomen ja Viron välistä vuorovaikutusta ja keskinäistä ymmärrystä. Jälkimmäistä voi pitää erityispiirteenä, joka ei liittynyt näytelmien välittämiseen kulttuurisesti läheisiltä kielialueilta, kuten saksasta ja ruotsista.

Ensimmäinen suomalaisteatterissa esitetty virolainen näytelmä oli Kitzbergin (1855–1927) *Tuulten pyörteessä* (*Tuulte pöörises*), jonka Suomen Kansallisteatteri esitti syyskaudella 1908. Aloite tuli näytelmän suomentajalta, estofiili ja kansanrunoudentutkija Vihtori Alavalta (1870–1935), joka oli nähnyt näytelmän kantaesityksen Tarton Vanemuine-teatterissa vuonna 1906 ja ottanut itse yhteyttä kirjailijaan ja Kansallisteatteriin. Hän toimi välittäjänä myös harjoitteluprosessin aikana: Kansallisteatteri näet tiedusteli suomentajan välityksellä kirjailijalta lavastusohjeita pyrkiessään kansatieteellisesti tarkkaan tupakulisiiin. (Järv 2006, 127; Alava 1906).

Näytelmä oli ajankohtainen, sillä Viro oli uudella tavalla tullut lähelle suomalaisia. Jännittävä draama kuvasi tuoreeltaan Viron vuosien 1905–1906 kansannousua, jossa kartanoita sytytettiin tuleen. Kansannousu oli johtanut kurinpalautukseen, joka toi Suomeen vuosiksi 1906–1909 peräti 3000 virolaista

poliittista pakolaista (Zetterberg 2013, 77). Maalaisliiton perustajiin kuuluneen Alavan ystäväpiiriin kuuluivat Viron tulevat valtionpäämiehet Konstantin Päts ja Jaan Teemant, jotka asuivat pakolaisaikanaan Alavan maatilalla (Haavio 1935, 67–68).

Viron poliittisia pakolaisia Suomessa oli myös toimittaja, myöhempi diplomaatti Eduard Virgo (1878–1938), joka avioitui suomalaisen Viola Aution (1875–1929) kanssa, vironsi runsaasti suomalaista kirjallisuutta ja loi suhteita Tallinnan Estonia-teatterin ja Helsingin Kansan Näyttämön välille. Toinen Suomessa nähty virolaisnäytelmä, Pinna *Tasaajat (Tasujad)* oli Viola Autio-Virgon suomentama. Näytelmä kuvasi sovinnollisesti vuosien 1905–1906 kansannousua, mutta sensuuri oli siitä huolimatta kieltänyt sen esittämisen Virossa. Näyttelijänä paremmin tunnettu Pinna toi tekstinsä Kaarle Halmeen (1888 asti Sundgren, 1864–1946) johtamalle Kansan Näyttämölle, joka solidaarisesti kantaesitti kielletyn näytelmän syksyllä 1911. (Pinna 1995, 96).

Kansan Näyttämö otti alkuvuonna 1914 esittääkseen myös toisen Virossa kielletyn näytelmän, Wuolijoen *Talon lapset (Talulapsed)*, 1912), jonka tapahtumien taustana niin ikään oli virolaisten radikalisoituminen vuoden 1905 alla. Suomessa opiskellut ja Suomeen avioitunut Wuolijoki oli saanut näytelmänsä Virgon välityksellä esitetyksi Estonia-teatterissa keväällä 1913, mutta heti ensi-illan jälkeen sensuuri oli kieltänyt näytelmän sen sosialistisen tendenssin ja vallankumouksellisen päähenkilön vuoksi. Tällä kertaa myös Suomen sensuuri-viranomaiset kielsivät näytelmän heti Helsingin ensi-illan jälkeen. (Koski 2000, 42–44).

Teattereiden välinen yhteistyö syveni, kun Kansan Näyttämön primadonna Rantanen vieraili vuonna 1912 Estonia-teatterissa ja siirtyi muutamaksi vuodeksi sen vakinaiseen henkilökuntaan näyttelijä-ohjaajaksi (Ruoppa 2015). Rantanen suomensi Vilden suosikkikomedian *Vihtahousu (Pisuhänd)*, 1914), joka Virgon aktiivisuuden ja suhteiden ansiosta painettiin Suomessa myös kirjana ja tuli syksyllä 1915 Suomen Kansallisteatterin ohjelmistoon (Pinna 1995, 178).

Näytelmätoimistot kilpasilla

Suomen ja Viron itsenäistymisen jälkeen 1920-luvulla maiden väliset teatterisuhteet laantuivat, eikä uusia näytelmiä virosta suomeen käännetty. Uutta viriämistä tapahtui vasta 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa, jolloin suomalaiset ja virolaiset kirjailijadelegaatiot vastavuoroisesti vauhdittivat kulttuurisuhteiden solmimista (Kuldsepp 1986). Tärkeä merkitys oli näytelmien ja kirjallisuuden kääntämisen kansainvälisellä sääntelyllä sekä institutionalisoitumisella.

Suomentajien yksityiset näytelmätoimistot syrjäytyivät, kun teattereiden keskusjärjestöt, Suomen Näyttämöiden Liitto (1922) ja Työväen Näyttämöiden Liitto (1920), alkoivat toimia näytelmätoimistoina. Liittojen toimistot neuvottelivat näytelmävalinnoista suomentajien ja teattereiden kanssa, tilasivat suo-

Suomalaisella kirjallisuudella oli 1900-luvun alkupuoliskolla hyvä menekki Virossa, kun taas virolaista kirjallisuutta ei samassa laajuudessa käännetty saati ostettu Suomessa.

mennoksia, julkaisivat erityisiä näytelmäluetteloita ja kierrättivät käsikirjoituksia teattereissa luettavina. Teatterit saattoivat edelleen itsenäisesti hankkia ohjelmistoa, mutta Bernin sopimuksen voimaantulon jälkeen vuonna 1928 niiden täytyi myös huolehtia tekijänoikeuspalkkioiden tilittämisestä, tyypillisesti viisi tai kuusi prosenttia näytäntöjen bruttotuloista. Näytelmiin teatterinjohtajat saattoivat tutustua sekä ulkomaisilla kiertomatkoilla että käsikirjoitusten perusteella. (Seppälä 2016). Teatterinjohtajien kulkureitti Keski-Eurooppaan vei 1920- ja 1930-luvuilla yhä useammin Baltian teatterikaupunkien kautta.

Keskeiseksi näytelmänvälittäjäksi tuli nyt kielitaitoinen teatterimies Otto Al'Antila (1885–1936), joka oli hylännyt arkkitehdin uran ja seurannut lausunnanopettajaansa Hilma Rantasta Estonia-teatterin näyttelijäksi vuonna 1915 (Pinna 1995, 177–178; *Kotimaisia* 1930, 15–16). Al'Antila työskenteli useiden suomalaisten teattereiden johtajana, ohjaajana ja lavastajana, kunnes vuonna 1931 siirtyi Suomen Näyttämöiden Liiton toimistonhoitajaksi. Tässä ominaisuudessa hän solmi aktiivisesti suhteita nimenomaan virolaisiin näytelmäkirjailijoihin ja heidän oikeudenomistajiinsa ja suomensi SNL:n välitettäväksi vuosina 1929–36 kaikkiaan kahdeksan virolaista näytelmää, joista neljä jäi esittämättä' (*Näytelmäsuomennosluettelo* 1934; *Näytelmien suomennosluettelo* 1937). Näistä hänen omina ohjauksinaan parrasvaloihin pääsivät Kitzbergin vanhanaikaisena pidetty komedia *Kirottu talo* (*Neetud talu*, 1923) Viipurin Näyttämöllä vuonna 1929 ja Metsanurkin nousukaskomedia *Syrjäkaupunkilaisetkin sanomalehtiin* Kansan Näyttämöllä vuonna 1932 (*Mässuvaim ehk Agulirahvas läheb ajalukku*, 1931), jonka tapahtumat Al'Antila paikallisti Helsinkiin. Kahteen tuotantoon jäi Luiden laulunäytelmä *Naapurin Mari* (*Naabri Mari*, 1934), josta Al'Antila pystyi sentään tilittämään kirjailijan leskelle tuntuvan 1700 markan eli 127 Viron kruunun teki-jänpalkkion, viisi prosenttia näytäntöjen bruttotuloista (Al'Antila 1935).

Raudseppin (1883–1952) suositut komediat aiheuttivat 1930-luvun alun Suomessa kilpailua esitysoikeuksista Tampereella toimivan TNL:n ja Al'Antilan Helsingissä johtaman SNL:n välillä. Tampereen Työväen Teatterin johtaja

Kosti Elo (1897 asti Eklund, 1873–1940) oli nähnyt Tallinnassa vuodenvaihteessa 1929–1930 *Mikumärdin* (1929) esityksen ja tilannut siihen suomennoksen tamperelaisen Kansan Lehden toimittajalta Sylvi-Kyllikki Kilveltä (alk. Sylvia-Kyllikki Brink, 1920 asti Sinervo, 1899–1987). Näytelmä levisi kulovalkean tavoin maan työväenteattereihin, ja sen oikeuksia valvoi luonnollisesti TNL. Kilpi suomensi TNL:lle tuoreeltaan myös Raudseppin seuraavan komedian *Siunattu isku* (*Põrunud aru õnnistus*, 1931), joka tuli pian Viipurin Työväen Teatterin kantaesityksen jälkeen vuonna 1931 myös Kansallisteatterin ohjelmistoon.

Nyt Al'Antila valpastui, solmi sujuvan kielitaitonsa ja hyvien kontaktiensa siivittämänä tammikuussa 1932 suhteet Raudseppin kanssa, kävi Tallinnassa ensi-illoissa ja sai hänen kahden seuraavan näytelmänsä, maalaiskomedian *Vetelys* (*Vedelvorst*, 1932) ja poliittisen satiirin *Salongissa ja vankilassa* (*Salongis ja kongis*, 1933), oikeudet SNL:lle (Al'Antila 1932 ja 1933). Kumpikaan suomennos ei välittömästi johtanut esityksiin suomalaisissa teattereissa. Taustalla oli lama, joka ajoi teatterit talousvaikeuksiin, ja nähtävästi myös työväenteattereiden penseä suhtautuminen Al'Antilaan, joka oli tunnettu toiminnastaan äärioikeistolaisessa Isänmaallisessa Kansanliikkeessä (esim. Räisänen 1934). Sotkeuduttuaan Viron sisäpolitiikkaan ja vallankaappausyritykseen 1934–1935 Al'Antila oli *persona non grata* myös Virossa. Maiden väliset suhteet viilenivät näinä vuosina tuntuvasti. (Silvennoinen et al 2016, 296–297; Rausmaa 2007, 21).

Raudsepp veti johtopäätöksen saadessaan tilityksiä vain Työväen Näyttämöiden Liitolta ja palasi oma-aloitteisesti TNL:n kirjailijaksi. Hän tarjosi liitolle marraskuussa 1934 uutta komediaansa *Ruusunpunaiset silmälasit* (*Roosad prillid*, 1934) luonnehtien: ”Päähenkilö on verraton optimisti, joka selviää kaikista törmäyksistä kovan todellisuuden kanssa ja huomaa, ettei tämän surkean maailman vuoksi kannata rikkoo hyviä silmälasiaan” (Raudsepp 1934, suom. M.-O.S.). Näytelmä suomennettiin Kilven puoltavan lausunnon perusteella, mutta Kilpi delegoi suomennostehtävän kollegalleen, toimittaja Kaisu-Mirjami Rydbergille (o.s. Riippa, 1905–1959) (Kilpi 1935). Näytelmää esitettiin muutamalla työväennäyttämöllä.

Rydberg suomensi TNL:n toimeksiannosta 1937 myös Lutsin laitakaupunkikuvauksen *Takapihalla* (*Tagahoovis*), jonka oli näytelmäksi dramatisoinut Andres Särev (1902–1970). Rydbergin kirje paljastaa suomentajan työmaata: ”Tämä juttu oli myös melko ruokotonta, joten siivosin sieltä pois liikoja perkeleitä, vaikka jäikin niitä vielä, ottakoon ohjaaja lisää pois siveellisyytensä mukaan. Lauluja en myöskään juuri kääntänyt, kun niillä enimmäkseen ei ole vastinetta ja jotkut olivat myös niin siivottomia, ettei niitä taitaisi mikään näyttämö kehdata laulattaa. – – Lyhensinkin sitä vähän siitä kohtaa, kun siinä oli aivan joutavaa jaarittelua. Toivottavasti ohjaajat pyyhkivät lisää samanlaisista paikoista” (Rydberg 1937). Lavastuksellisesti vaativa näytelmä pääsi parrasvaloihin Helsingin Työväen Teatterissa kevättalvella 1939.

Näytelmätoimistojen ulkopuolelta suomalaisnäyttämöille tuli 1930-luvun lopulla kolme virolaisnäytelmää. Niistä ensimmäinen oli virolaisnäyttelijä Rei-

manin ja kirjailija Wuolijoen aloitteellisuuden tulos. Reiman oli näytellyt Wuolijoen *Koidulan* nimiroolin Virossa vuonna 1932 ja suunnitellut jo pitempään sen esittämistä suomeksi (Reiman 1933). Wuolijoki puolestaan tarjosi Viron kansallisorunoilija Lydia Koidulaa kuvaavaa näytelmää utterasti suomalaisille teattereille; suomennoksen oli laatinut kirjailijan tytär Vappu Wuolijoki. Kirjailija Wuolijoki välitti Reimanin vierailun Kotkan Näyttämölle, ja Reiman toimi itse teatterinjohtaja Kaarlo Aarnin (1888–1954) apulaisohjaajana. Näyttelijä valmistautui tehtävään viettäen kaksi viikkoa Wuolijoen vieraana. Pienen ammattiteatterin panostus kannatti, kun esitys kutsuttiin Helsingin teatteripäiville keväällä 1936. (Koski 2000, 47–49; Hyvönen 2002, 42–43; Veistäjä 1958, 89).

Kirjailija-suomentaja Väinö Syväne (1892–1982) harjoitti 1930-luvulla yksityistä näytelmänvälitystoimintaa. Hän sommitteli ja dramatisoi musiikkinäytelmiä myös toisten kirjoittamien tekstien pohjalta. Virosta hän suomensi kaksi viihteellistä näytelmää, joiden suomennoksia välitti itse teattereille. Vähälle huomiolle jäi Ellorin kyläkomedia *Kesävieraita Nahkahiiren talossa* eli *Neljänmiljoonan vanhapoika* (*Maarahva lunastamine*, 1934), jonka Suomessa otti esitettäväkseen harrastajavoimin toiminut Kirjan Näyttämö vuonna 1936 (Alho 1936). Sen sijaan Raunikin sotilasfarssi *Onnistunut manööveri* (*Önnestunud manööver*, 1936), johon Syväne lisäsi paikallisväriä ja suomalaisia sotilaslauluja, osoittautui menestykseksi (Vallilan Ulkoilmanäyttämö 1936).

Kokoavana havaintona voi todeta, että näytelmänvälittäminen Virosta Suomeen oli käytännönläheistä ruohonjuuritason toimintaa. Näytelmävalintoja eivät tehneet oppineet makutuomarit tai valtiolliset kirjallisuuskomiteat, vaan suomentajat, näytelmätoimistot ja teatterinjohtajat. Näyttämölle pääsyssä ratkaisevaa oli esittävän teatterin näkökulma: arveltiin, että näytelmällä oli mahdollisuus puhutella suomalaista yleisöä ja menestyä suomalaisena esityksenä. Tätä taustaa vasten on ymmärrettävää, että valinnat kohdistuivat etupäässä komedioihin ja että kääntäjän ottamia vapauksia ei katsottu pahalla. Näytelmien mukailu nähtiin niiden tarpeellisena kotouttamisena, virolaisuuden häivyttämisenä ja suomalaisen paikallisvärin liittämisenä. Suosiota oli kuitenkin vaikea ennakoita.

Suosikkinäytelmien vastaanotto Suomessa

Näytelmän *Tuulten pyörteessä* kantaesitystä Kansallisteatterissa vuonna 1908 markkinoitiin korostamalla, että kyseessä oli ensimmäinen Suomessa nähty virolainen näytelmä. Yleisössä oli paljon virolaisia, jotka tarkkailivat esityksen kulkua ja sen vastaanottoa. Arvioita kirjoittivat muun muassa Gustav Suits (1883–1956) ja Wuolijoki, joka osallistui näytelmästä käytyyn keskusteluun valaisemalla Viron nurinkurisia maanomistusoloja ja suomimalla sitä, että Kitzberg esitti sosialistit ryöväripuolueena. (Murrin 1908; Wuolijoki 1908; Järvi 2006, 128). Suomalaiset kriitikot pitivät näytelmää sujuvana ja jännittävänä, mutta

moittivat pitkiä monologeja ja onttoja henkilöhahmoja sekä melodramaattista loppua, jossa renki Jaan palaa kostajana taloon. Esitys ei ollut loppuunmyyty ja se vedettiin vajaan parin kuukauden esitysjakson ja yhdentoista esityksen jälkeen teatterin ohjelmistosta. (Finne 1908; Habitué 1908; Vuoritsalo 1908).

Tuulten pyörteessä sai Suomessa suosiota kiertuenäytelmänä, mikä osoittaa, että se oli kaikesta huolimatta yleisönmenevä ja näyttämölleasetukseltaan verraten helpotöinen. Suomessa ei takerruttu siihen, miten näytelmä kuvasi Viroa. Useat ns. porvarilliset teatterit juhlistivat tällä näytelmällä Viron itsenäistymistä vapaussodan jälkeen 1919–1920. Näytelmä levisi kopioituna käsikirjoituksena teatterista toiseen nähtävästi ilman, että siitä olisi maksettu tekijäpalkkioita suomentajalle tai kirjailijalle. Levittäjinä toimivat teatterinjohtajat, jotka saattoivat vaihtaa teatteria vuosittain ja ohjata samoja näyttämökelpoisiksi osoittautuneita teoksia useissa teattereissa.

Vaikka *Tuulten pyörteessä* kuvasi kriittisesti vallankumouksellisia sosialisteja, näytelmä sai Suomessa suosiota myös työväenteattereiden piirissä, erityisesti sisällissodan jälkeen, jolloin TNL ryhtyi välittämään näytelmää. Yli puolet näytelmän tuotannoista nähtiin työväenteattereiden esityksinä (11/21 tuotantoa). Esimerkiksi Sörnäisten Työväen Näyttämö vihki uuden talonsa lokakuussa 1922 tämän näytelmän juhlaesityksellä. Näytelmän sosialistien johtaja, sisäisten ristiriitojen repimä renki Jaan, voitiin nähdä työväenluokkaisena traagisena sankarina. Jaan on hyveellinen työläinen ja kiihkeä rakastaja, mutta talonväki torjuu hänet ja hän tempautuu mukaan vallankumouksen pyörteisiin (Kitzberg s.a.).

Kantaesityksessä Jaania esittäneelle Evert Suoniolle (1892 asti Sutinen, 1871–1934) tämä muodostui uran tähtirooliksi. Hän esitti näytelmää uutterasti kiertueilla, joita Kansallisteatterin näyttelijät teatterin loma-aikoina tekivät ympäri Etelä-Suomea. Kesällä 1912 Suonion seurue vieraili Virgon välityksellä Narvassa, jossa kirjailija Kitzberg näki esityksen ja kiitti kohteliaasti, miten ilman lavasteitakin näyttelijät saivat ”kiskottua näytelmästä tulen” (Suonio 1940, 109).

Vilden *Vihtahousu* oli virolaisista näytelmistä esitetyin ja tunnetuin. Komedian kuvaa laskelmoivaa keinottelua niin kirjallisen maineen alalla kuin rakennusbisneksessä. Siinä originelli kansanmies, köyhä kirjailija Tiit Piibeht suostuu menestystä janoavan arkkitehdin haamukirjailijaksi. (Vilde 1936). Kansallisteatterin kantaesitys vuonna 1915 kirvoitti kehuja. Esiin tuotiin erityisesti, että Suomessa ei osattu kirjoittaa yhtä sujuvia satiirisia komedioita: ”Ei ole meidän näytelmäkirjailijoillamme tarjottavana tällaisia teko tavallisesti loistavia, sukkelasti säkenöiviä, aivan viimeisiin oloihin sattuvasti iskeviä huvinäytelmiä kuin sukulaisillamme virolaisilla” (A. K. 1915). Kansallisteatterin näyttelijä Eero Kilpi (1882–1954) esitti yksivakaisen Piibehtin roolia viidentoista vuoden ajan (Ensi-iltoja 1929).

Vihtahousun suosioon Suomessa vaikutti näytelmän sujuvuuden ja hauskojen henkilöhahmojen lisäksi se, että siinä oli vain kuusi roolia ja se oli kirjamuo-

dossa jatkuvasti helposti saatavana. Näytelmä kuului vuoteen 1944 asti suomalaisten teattereiden kantaohjelmistoon, ja sen hahmoihin voitiin viitata myös lehtipakinoissa. Kansallisteatterin näyttelijät esittivät *Vihtahousun* vuonna 1938 myös radiokuunnelmana (Killi 1938), ja sodan aikana näytelmää esitettiin rintamateattereissa (Eteläpää 2002, 65 ja 167). Vielä 1970-luvulla se otettiin ohjelmistoon Joensuun kaupunginteatterissa nimellä *Maine myytävänä*.

Suomalais-virolaisten kulttuurisuhteiden näkökulmasta mielenkiintoinen oli *Vihtahousun* esitys Akateemisessa Heimoklubissa keväällä 1926. Sen ohjasi Viron johtaviin valtiomiehiin lukeutuva Suomen lähettiläs Aleksander Hellat (1881–1943), ja näyttelijöinä oli sekä virolaisia että suomalaisia teatterinharastajia heimo- ja diplomaattipiireistä. Kaksikielinen esitys vieraili WSOY:n virkailijoiden kutsusta myös Porvoossa, jolloin Hellat esiintyi itse appiukko Westmanin roolissa. Hänen vävypoikaansa, arkkitehti Ludvig Sanderia esitti tuleva suurlähettiläs Asko Ivalo (1901–1968). Kuiskaajana toimi Kerttu Mustonen (myöh. Mustonen-Hukki, 1899–1992), joka teki pitkän uran viron kielen ja kulttuurin välittäjänä Suomeen. (Parikka 1941). Yhdessä valmisteltu teatteriesitys loi seuralliset puitteet, joissa mutkattomat suomalais-virolaiset suhteet solmiutuivat kuin itsestään.

Raudseppin rehevässä komediassa *Kesä Mikumärdissä* sanaillaan rohkean ironisesti erotiikasta ja politiikasta. Näytelmässä on suuri, värikäs ja yhteiskunnallisesti edustava henkilögalleria, ja sen dialogia luonnehdittiin herkulliseksi ja mehukkaaksi. Esitellessään *Mikumärdin* keväällä 1930 suomalaisille Kilpi luonnehti sitä moderniksi maalaiskomediaksi: ”Yleensä eestiläistä kirjallisuutta lukiessaan tekee sen havainnon, että siellä ollaan paljon nykyaikaisempia ja eurooppalaisempia kuin meillä täällä Suomessa.” Hän korosti näytelmän yhtymäkohtia Suomeen: ”vaikka tapahtumilla onkin täysin eestiläinen paikallisleima, niin me tunnemme kuitenkin omat maalaisliittolaisemme, kommunistiini taipuvaiset renkipoikamme ja sosialidemokraattiset pienviljelijät”. (Kilpi 1930).

Koska *Mikumärdiä* välitti TNL, sitä esitettiin lähinnä työväenteattereissa. Elettiin talouslaman ja Lapuan liikkeen aikaa, ja usealla näyttämöllä tehostettiin Mikumärdin itsetietoisien isännän Jaak Jooramin repliikkejä, jossa herroille ja papeille luettiin madonluvat (R. 1931; Ellilä 1931). Näytelmä sai innostuneen vastaanoton, ja siihen liittyvään lehtikirjoitteluun liittyi pyrkimys tiivistää suomalais-virolaisia suhteita. Kriitikko Huugo Jalkanen (1888–1969) huomautti, että Raudseppin satiiriset komediat menestyivät Suomessa omilla ansioillaan, ilman ”heimoharrastuksen” vaikutusta (Jalkanen 1932).

Suomessa nähdyissä neljässä näytelmässään Raudsepp kuvaa erotiikan luonnonmukaisena ihmisten yhteiselämään kuuluvana asiana, mutta naimakauppoihin liittyy kylmä laskelmointi. Komedioiden henkilökaartiin kuuluu seksuaalista viehätysoimaansa hyödyntävä kiipijänainen ja passiivinen pohdiskelleva vetelehtijämies. Itsetietoinen palvelusväki viisastelee ja uhkaa herrasväen asemaa, mutta palautetaan loppuratkaisuissa omalle alisteiselle paikalleen. (Raudsepp 1930; 1931; 1932; 1935).

Raudsepp kirjoitti kriitikot vertailemaan virolaista ja suomalaista huumoria. Eric Olsonin (1893–1973) mukaan virolainen oli terävämpää, eloisampaa ja vivahteikkaampaa, ehkä myös pinnallisempaa ja brutaalimpaa, peräti kyynistä. (Olsoni 1932). Lauri Aho (1901–1985) korosti Raudseppin huumorin älyllisyyttä, ironiaa ja säälimättömyyttä (Aho 1935).

Neljänneksi suosituin ajanjakson virolaisista näytelmistä oli Raunikin *Onnistunut manööveri*, jonka kantaesitys oli juhannuksena 1936 Helsingin Työväenteatterin ylläpitämässä Vallilan kesäteatterissa. Esitys siirrettiin syksyllä sisätiloihin, ja myös kirjailija Raunik kävi katsomassa esityksen (Helsingin Työväenteatteri 1936). Näytelmää verrattiin tuoreeltaan Topiaksen (oik. Toivo Kauppinen, 1907–1987) sotilasfarsseihin. Keskushenkilö oli hermo- ja vatsatautia poteva korpraali Jussi Koukku, joka ajautui tovereineen kommelluksiin varuskunnan kurinalaisessa ja hierarkkisessa maailmassa. (Lindahl 1936). Kantaesityksessä korpraalin roolin esittänyt koomikko Einari Ketola (oik. Frestadius, 1904–1980) vei näytelmän vuonna 1937 Lappeenrantaan ja vuonna 1938 Hämeenlinnaan. Ketola erikoistui urallaan sotilasparodioihin: sodan ajan rintamakiertueilla hän tuli kuuluisaksi ”korpraali Möttösenä”. *Onnistunut manööveri* oli tilannekomiikalle perustuva huoleton naurupommi, ja se menestyi mainiosti varuskuntakaupungeissa ja sota-ajan olosuhteissa. Näytelmä oli henkilöiden nimiä ja sotilaslauluja myöten kotoutettu Suomeen niin, että sitä pidettiin toisinaan Syvänteen omana näytelmänä (Salon Näyttämö 1936; A. N. 1940).

Yhteenvetona voi todeta, että suomalaisessa vastaanotossa virolaisia näytelmiä ei yleensä arvioitu tai välttämättä edes tunnistettu ”virolaisiksi”. Niiden yhtymäkohdat virolaiseen elämänmenoon jäivät huomaamatta tai joka tapauksessa etäisiksi (esim. Aho 1935). Näytelmät menestyivät pikemminkin siksi, koska ne olivat suomalaiselle yleisölle tunnistettavia ja puhuttelevia. Näyttämökelpoisimmat näytelmät etenivät sujuvasti, sisälsivät nasevaa dialogia sekä mieliinpainuvia henkilöhahmoja ja olivat verraten helppotöisiä. Virolaisuuden ja suomalaisuuden ero tuotiin esiin lähinnä Vilden ja Raudseppin satiiristen komedioiden kohdalla: katsottiin, että Virossa tämä ”eurooppalainen” lajityyppi hallittiin paremmin kuin Suomessa.

Suomalaisista teattereista virolaisten kansannäytelmien esittäjänä kunnostautui erityisesti Helsingin Työväen Teatteri, joka esiintyi kesäisin Vallilan ulkoilmanäyttämöllä. Vallilan kesämenestyksiin kuuluivat *Naapurin Mari* (1935), *Onnistunut manööveri* (1936) ja *Vetelys* (1942), joista kaksi viimeksi mainittua levisivät suosikkinäytelminä ympäri Suomen. Tuulten pyörteessä tunnettiin vanhastaan Sörnäisten puolella, ja se palasi useaan otteeseen ohjelmistoon. Teatteri esitti myös *Ruusunpunaiset silmälasit* ja *Takapihalla*. Virolaisnäytelmien ohjaajina kunnostautuivat Helsingin Työväen Teatterin johtajat Emil Luukkonen (1888–1952) ja Arvi Tuomi (1906 asti Bergström, 1893–1951) sekä Eero Leväluoma (1896–1969), joka ohjasi kolme Raudseppin näytelmää Turun Työväenteatteriin. Helsingin Työväen Teatterin kasvatti Matti Aro (1906–1991) ohjasi Raudseppia 1940-luvulta alkaen useampaan kertaan.

Kokonaiskuva

Esittävän teatterin näkökulma paljastaa, että suomalaiset teatterit esittivät ennen toisen maailmansodan päättymistä viittätoista virolaista näytelmää. Niistä kahdeksan esitettiin useammassa kuin yhdessä teatterissa ja kolme yli kahdessakymmenessä teatterissa. Kaikkiaan virolaisten näytelmien teatteri-tuotantoja oli yli sata. Luvussa on otettu huomioon ammattijohtoiset harrastaja-teatterit, joiden näytännöt olivat julkisia ja joista ilmoitettiin lehdistössä.

Kun tätä lukua vertaa tietoihin suomalaisten näytelmien esityksistä virolaisissa teatterissa, suomalais-virolaiset kirjalliset suhteet eivät näyttäydy yhtä epätasapainoisina kuin aikaisemmassa tutkimuksessa. Päinvastoin: suuressa kuvassa saavutetaan tasapaino. Lea Tormis (1978, 407–485) luettelee Viron teattereiden vuosina 1920–1940 esittämät puhenäytelmät. Olen laskenut, että joukossa on kaikkiaan kaksikymmentäkaksi suomalaista näytelmää ja niillä 77 tuotantoa. Jos jätetään pois virolaissyntyisen Wuolijoen näytelmät, tulokseksi saadaan kuusitoista näytelmää ja 50 tuotantoa. Lyhyemmästä tarkastelujaksosta huolimatta luvut ovat varsin hyvin tasapainossa suomalaisten teattereiden esitysten kanssa, kun otetaan huomioon, että Suomessa oli enemmän teattereita.

Suomalaisia suosikkeja Viron näyttämöillä olivat Aleksis Kiven *Nummisuutarit* (kahdeksan tuotantoa), Teuvo Pakkalan *Tukkijoella* (kuusi tuotantoa), ja uudemmista teoksista Maria Jotunin komedia *Miehen kylkiluu* (kuusi tuotantoa), Järviluoman draama *Pohjalaisia* (viisi tuotantoa) sekä Agapetuksen (oik. Yrjö Soini) farssikomedit (kolme näytelmää, kymmenen tuotantoa). Jos verrataan yksinomaan kansallisia päänäyttämöitä, epäsuhta on toki olemassa: Tallinnan Estonia-teatteri esitti peräti neljätoista suomalaista näytelmää, jos mukaan lasketaan kolme Wuolijoen suomeksi kirjoittamaa teosta.

On nostettava esiin, että usea virolaisten eniten arvostamista näytelmistä jäi kokonaan ilman suomennosta. Esimerkiksi Kitzbergin ja Lutsin parhaina pidetyt näytelmät jäivät esittämättä, ja Artur Adsonia (1889–1977), August Mälkiä (1900–1987) ja A. H. Tammsaarta (alk. Anton Hansen, 1878–1970) ei esitetty lainkaan. Osa näistä kirjailijoista pääsi esiin toisen maailmansodan jälkeen, mutta tämän vaiheen tarkempi erittely jää jatkotutkimuksen selvitettäväksi.

Pyrkimykset lähentää Suomea ja Viroa kulttuurisesti vaikuttivat näytelmien suomentamistoimintaan. Heimoaatteella ei kuitenkaan ollut sijaa esittävän ohjelmiston valinnassa, sillä ammattijohtoiset teatterit joutuivat laskelmoimaan lipputuottoja. Niinpä Al'Antilan määrätietoinen työ virolaisnäytelmien suomentajana ei juurikaan johtanut esityksiin. Suomessa menestyivät populaareja lajityyppisiä edustavat virolaisnäytelmät, jotka tutuiksi tultuaan alkoivat tuntua suomalaisilta. Kyläkomedioita ja sotilasfarsseja kirjoitettiin Suomesakin, mutta sujuvat ja uskalletut satiiriset komediat herättivät Suomessa

uutuudenviehätystä. Vilden ja Raudseppin menestyksen vanavedessä lajityypin omaksuivat 1930-luvulla useat muutkin virolaiset ja suomalaiset kirjailijat.

Artikkeli osoittaa, että virolaisia näytelmiä suomennettiin ja esitettiin enemmän kuin aikaisemmin on havaittu. Eniten piiloon ovat jääneet yksityisten suomentajien kuten Väinö Syvänteen kääntämät populaarit näytelmät, joita esittivät ammattijohtoiset harrastajateatterit ympäri maata. Kitzbergin, Vilden ja Raudseppin suosikinäytelmät tunnettiin kymmenien tuotantojensa ansiosta ympäri maan, ja vielä 1960-luvulla suomalaisten kesäteattereiden kantaohjelmistoon kuuluivat Raudseppin *Kesä Mikumärdissä* ja *Vetelys*.

Viitteet

- 1 Kokonaan esittämättä jäivät Adsonin *Että köyhäkin rikastuisi (Iluduskuninganna, 1933)*, Metsanurkin *Hyvillä oksilla (Haljal oksal, 1932)* sekä Raudseppin *Salongissa ja vankilassa (Salongis ja kongis, 1933)*. Raudseppin *Vetelys (Vedelvorst, 1932)* sai kantaesityksensä vasta vuonna 1942.

Lähdeluettelo

- Aaltonen, Sirkku & Marja Jänis 2007. Näytelmäkäännökset suomalaisen teatterin lähteenä. *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Helsinki: SKS, 264–77.
- Aho, Lauri 1935. Teatterikatsaus. *Valvoja-Aika* 2/1935, 106–15.
- A. K. 1915. Kansallisteatterissa. *Naisten Ääni* 35/1915.
- Al'Antila, Otto 1932. Otto Al'Antilan kirje Hugo Raudseppille 28.1.1932. Kansio Fa:4. SNL:n arkisto. Teatterimuseon arkisto.
- Al'Antila, Otto 1933. Otto Al'Antilan kirje Hugo Raudseppille 14.8.1933. Kansio Fc:1. SNL:n arkisto. Teatterimuseon arkisto.
- Al'Antila, Otto 1935. Otto Al'Antilan kirje Salme Luide-Kangermanille 12.12.1935. Kansio Fc:2. SNL:n arkisto. Teatterimuseon arkisto.
- Alava, Vihtori 1906. Vanemuisen juhlat Tartossa. *Talonpojan Lehti* 30.8.1906, 3.
- Alenius, Kari 1997. Veljesmaan kahdet kasvot: Naapurimaa-kuva. *Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä: Atena, 13–30.
- Alho, Väinö 1936. Kirjan Näyttämöllä. *Kirjatyö* 22/1936.
- A. N. 1940. *Onnistunut manööveri. Etelä-Suomen Sanomat* 29.10.1940, 10.
- Eestiläisen kirjallisuuden 400-vuotisnäyttelyn luettelo* 23.–29.2.1936. Leeni ja Emil Vesterisen arkisto. Tuglas-seura.
- Ellilä, E. J. 1931. Porvoon Työväen Näyttämö. *Työväen Näyttämötaide* 5/1931, 88–89.
- Ensi-iltoja 1929. *Näyttämö* 7–8/1929, 6.
- Eteläpää, Heikki 2002. ”Jees teatteria!” – sanoi vääpeli Ryhmy: *Sotateatterit 1941–1944*. Helsinki: Edita.
- Haavio, Martti 1935. Vihtori Alava. *Virittäjä* 39(3), 66–74.

- Habitué [Julius Hirn] 1908. Finska teatern: A. Kitzberg: *Tuulte pöörises*. *Nya Pressen* 5.12.1908, 4.
- Helsingin Työväenteatteri 1936. *Suomen Sosialidemokraatti* 29.10.1936, 4.
- Hyvönen, Annikki 2002. *Liina Reiman – näyttelijä meren takaa*. Helsinki.
- Häggman, Kai 2017. *Kivelle perustettu: Suomen Kirjailijaliitto 1897–2017*. Helsinki: Otava.
- Jalkanen, Huugo 1932. Kukkotappelua ja taiteilijatragediaa, *Naamio* 1/1932, 9–11.
- Järv, Ants 2006. *August Kitzbergi "Tuulte pöörises" 100*. Tallinna: Eesti Keele Sihtasutus.
- Karjahärm, Toomas 1997. Venäjän varjossa. *Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä: Atena, 31–61.
- Killi 1938. Yhteislaulu jatkuu. *Radiokuuntelija* 39/1938, 3.
- Kilpi, Sylvi-Kyllikki 1930. Eestissä osataan kirjoittaa huvinäytelmiä. *Työväen Näyttämötaide* 8/1930, 94.
- Kilpi, Sylvi-Kyllikki 1935. Sylvi-Kyllikki Kilven kirje TNL:lle 13.5.1935. Kansio Fb:16. TNL:n arkisto. Työväen Arkisto.
- Kitzberg, August s.a. *Tuulten pyörteessä* (painamaton pääkirja). Suom. Vihtori Alava. Kansio Näytelmät:21. TNL:n arkisto. Työväen Arkisto.
- Koski, Pirkko 2000. *Kaikessa mukana: Hella Wuolijoki ja hänen näytelmänsä*. Helsinki: Otava.
- Kotimaisia näyttämötaiteilijoita sanoin ja kuvin* 1930. Viipuri: Opas.
- Kuldsepp, Toivo 1977. *Viron kirjallisuus Suomessa*. Helsinki: SKS.
- Kuldsepp, Toivo 1986. *Suomen siltaa rakentamassa: Viron kirjallisuuden esittely ja vastaanotto Suomessa*. Helsinki: SKS.
- Laitinen, Kai 1995. *Aino Kallaksen mestarivuodet*. Helsinki: Otava.
- Lindahl, Emil 1936. Virolainen sotilashupailu. *Suomen Sosialidemokraatti* 23.6.1936, 7.
- Mallene, Endel ja Laitinen, Kai (toim.) 1996. *Soome kirjandus eesti keeles ja eesti kirjandus soome keeles – Suomen kirjallisuus viron kielellä ja viron kirjallisuus suomen kielellä 1847–1994*. Tallinna: Eesti Rahvusraamatukogu.
- Murrik, Ella [Hella Wuolijoki] 1908. "Tuulten pyörteessä". *Uusi Suometar* 6.12.1908, 10.
- Möldre, Aile 2012. Ilukirjanduse tõlked 20. sajandi esimese poole Eesti ja Soome raamatutoodangus (1900–1940). *Methis. Studia humaniora Estonica* 7(9/10), 88–101. Verkkojulkaisu, <http://ojs.utlib.ee/index.php/methis/article/view/570> (15.2.2019).
- Näytelmäsuomennosluettelo* 1934. Kansio B:1. Suomen Näyttämöiden Liiton arkisto. Teatterimuseon arkisto.
- Näytelmien suomennosluettelo* 1937. Kansio B:1. Suomen Näyttämöiden Liiton arkisto. Teatterimuseon arkisto.
- Olsoni, Eric 1932. Teater. *Nya Argus* 3/1932, 37–38.
- Parikka, Eino 1941. Yhteissuomalaisia teatteriharrastusta Helsingissä 15 vuotta sitten heimopiireissä. *Heimokansa* 2–3/1941, 6–7.
- Pinna, Paul 1995. *Minu eluteater ja teatrielu 1884–1944*. [Tallinna]: Faatum.
- R. 1931. Hämeenlinnan Työväen Näyttämö: *Mikumärdissä on kesä*. *Työväen Näyttämötaide* 3/1931, 53.
- Raudsepp, Hugo 1934. Hugo Raudseppin kirje 30.11.1934 TNL:lle. Kansio Fb:15. TNL:n arkisto. Työväen Arkisto.
- Raudsepp, Hugo 1930. *Mikumärdissä on kesä*. Suom. Sylvi-Kyllikki Kilpi. Teatterikorkeakoulun näytelmäkirjasto (painamaton moniste).
- Raudsepp, Hugo 1931. *Siunattu isku*. Suom. Sylvi-Kyllikki Kilpi. Teatterikorkeakoulun näytelmäkirjasto (painamaton moniste).

- Raudsepp, Hugo 1932. *Vetelys*. Suom. Otto Al'Antila. Teatterikorkeakoulun näytelmäkirjasto (painamaton moniste).
- Raudsepp, Hugo 1935. *Ruusunpunaiset silmälasit*. Suom. Kaisu-Mirjami Rydberg. Teatterikorkeakoulun näytelmäkirjasto (painamaton moniste).
- Rausmaa, Heikki 2007. *Tuglaksen tuli palaa: Tuglas-Seuran ja suomalais-virolaisten suhteiden historiaa*. Helsinki: SKS.
- Reiman, Liina 1933. Liina Reimanin kirje Raimund Kullille 10.10.1933. Liina Reimanin arkisto. Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum.
- Ruoppa, Sanna-Kaisa 2015. *Kansan Näyttämöltä Estonia-teatteriin: Hilma Rantasen näyttelijäkuva yhtenä suomalaisen ja virolaisen teatteritradition ilmentäjänä*. Viron kielen ja kulttuurin pro gradu -työ. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-201601261065> (15.2.2019).
- Rydberg, Kaisu-Mirjami 1937. Kaisu-Mirjami Rydbergin kirje TNL:lle 29.11.1937. Kansio Fb:18. TNL:n arkisto. Työväen Arkisto.
- Räisänen, Yrjö 1934. Mitä Sasulle kuuluu. *Suomen Sosialidemokraatti* 12.8.1934.
- Salokannel, Juhani 2017. *Nuoren Viron omatunto: Kansalliskirjailija A. H. Tammsaare*. Tampere: Vastapaino.
- Salon Näyttämö 1936. *Suomen Sosialidemokraatti* 13.12.1936, 15.
- Seppälä, Mikko-Olavi 2016. "Rosvovaltio ja Bernin kontrahti": Ulkomaisten tekijänoikeuksien tunnustaminen Suomen teatterikentällä 1920-luvulla. *Tekijä – teos, esitys ja yhteiskunta. Näyttämö & tutkimus* 6. Helsinki: Teatteritutkimuksen Seura, 108–25. Verkkojulkaisu, <http://teats.fi/tekija-teos-esitys-ja-yhteiskunta/> (15.2.2019).
- Seppälä, Mikko-Olavi 2010. *Suomalaisen työväenteatterin varhaisvaiheet*. Helsinki: SKS.
- Silvennoinen, Oula, Marko Tikka & Aapo Roselius 2016. *Suomalaiset fasistit: Mustan sarastuksen airuet*. Helsinki: WSOY.
- Suonio, Kirsti 1940. *Kirsti Suonio kertoilee*. Porvoo ja Helsinki: WSOY.
- Svahnäck, Eila 1978. *Silta yli Suomenlahden: Hugo Raudsepp: neljä näytelmää – esitykset Virossa ja Suomessa*. Yleisen kirjallisuustieteen draamakirjallisuuden ja teatteritieteen linjan pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto (painamaton).
- Tormis, Lea 1978. *Eesti teater 1920–1940*. Tallinna: Eesti Raamat.
- Tormis, Lea 1995. Subjektiivinen teatterihistoria. *Viro – historia, kansa, kulttuuri*. Toim. Seppo Zetterberg. Helsinki: SKS, 276–99.
- Vallilan Ulkoilmanäyttämö 1936. *Suomen Sosialidemokraatti* 20.6.1936, 6.
- Varpio, Yrjö 2007. Sukukansojen kirjallisuus. *Suomennoskirjallisuuden historia* 2. Helsinki: SKS, 219–31.
- Veistäjä, Verner 1958. *Kotkan teatterit ja näyttämöt 1908–1958*. Kotka: Kotkan kaupunginteatteri.
- Vilde, Eduard 1936 [1915]. *Vihtahousu*. Suom. Hilma Rantanen-Pylkkänen. 3. painos. Porvoo: WSOY.
- Wuolijoki, Hella 1908. A. Kitzbergin "Tuulten pyörteessä". *Työmies* 8.12.1908, 4.
- Vuorikuru, Silja 2017. *Aino Kallas – maailman sydämessä*. Helsinki: SKS.
- Vuorisalo, Nuutti 1908. Kansallisteatteri: *Tuulten pyörteessä*. *Uusi Suometar* 5.12.1908, 6.
- Ylönen, Irene 1997. Suomen sillan rakentajat. *Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä: Atena, 326–57.
- Zetterberg, Seppo 2013. *Kulttuuria ja kumouspuuhia: Helsingin virolaisyhteisö 1900-luvun alussa*. Helsinki: SKS.